

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr.	12.	Fylke:	Østfold.
Tilleggsspørsmålnr.		Herad:	Rakkestad.
Emne:	Gamal engkultur.	Bygdelag:	
Oppskr. av:	J.H.Olsen-Smedal.	Gard:	
(adresse):	Rakkestad.	G.nr.	Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

1. I eldre tider var det vanlig å kalle den del av slåttemarken som lå innenfor grensene av den dyrkede jord, eng, og det som lå utenfor, utslått. Utslåttene var først og fremst skogsmvrene, og ellers andre steder hvor det var noe for å sanke.

Ordet ekre er kjent, og før i tiden var det stadig brukt. Med ekre mentes et jordstykke hvor det hadde vært åker, men så lagt ut til beite. Merkelig nok var det ikke alle jordstykker av det slaget som ble kalt ekre. Det var helst slike stykker av innmarken som lå inn til utmarken. Grunnen var vel den at de mer sentrale deler av gården ikke ble brukt på den måten. Det hendte nok av og til at et jordstykke også der kunne bli liggende brakk ett år eller kanskje to, men det ble som regel ikke kalt ekre.

Ordet ekre brukes fremdeles, men nu for tiden er det sjelden at et jordstykke hvor det har vært åker, blir liggende såpass lenge at det kan kalles ekre. Ennu sier en at et jordstykke ligger ekre istefor at det ligger brakk.

Noen ulike navn på enga etter kvaliteten ble sjelden brukt. De engstykkene som lå nærmest husene på gården, fikk ofte tilsig fra tun og gjødselhauger. Disse ble gjerne kalt hevder. En kunne da få fjøshevda, stallhevda o. s. v. Enga på slike steder ble tjukkere enn ellers på gården, og høyet ble av mange kalt hevdehøy. Det ble ofte gitt til hestene. Ellers var ulike navn på høyet lite brukt. I eldre tider var jo all eng natureng, og slike enger var gjerne nokså ens på de fleste gårder. Her i bygda ble enga aldri gjødslet-så vidt jeg vet. Den gjødsla som ble på gården, ble brukt til bygg- og rugåkrene.

De vanlige utslåtter var skogsmvrene, og der ble det alltid brukt langorv som ellers. Stuttorv har aldri vært brukt her i bygda.

2. Rydjing.

Det har ned igjennem tidene nesten hvert år vært vanlig å rydde en del ny jord i tillegg til den gamle.

Først ble trær og kratt hogd ned, og så ble

2

trærne kvistet og stammene lagt til side for å brukes til ved. Så ble kvist og rusk samlet sammen i hauger og brent. Disse haugene ble kalt væler eller risvæler (tykk l). Arbeidet ble kalt rønningsarbeid. Det kan bemerkes at i dialekten her gjøres det forskjell på å rø og å rydde; rydde betyr nærmest å ordne. Arbeidet ble gjerne utført om sommeren mellom onnene eller om høsten når en var ferdig med utearbeidet. Oska ble brukt til gjødsel. Store og små steiner ble samlet sammen og lagt i hauger utenfor rydningsområdet. Ofte ble stenene brukt til å bygge gjerdet av også.

3. Mosevaksen eng.

Natureng holder seg for det meste nokså fri for mose, men hvis det ble for mye av den, ble enga pløyd opp og brukt til åker ett år eller to. Det er lite sannsynlig at det i tiden før skiftebruket ble brukt å så grasfrø i eng eller i åker. Det skjedde først i begynnelsen av forrige århundre, og det ble ikke vanlig før omkring 1840.

4. Myr og vassjuk eng. Vanning.

I eldre tider ble vannet ledet bort bare gjennom åpne grøfter, og det var ofte det var nokså sparsomt av dem også. Omtrent fra midten av forrige århundre ble lukkede grøfter litt etter litt alminnelige i bygda. Det var nok enkelte bønder som hadde tatt til med slik grøfting før også, men på mange gårder rådde de åpne grøftene grunnen alene til henimot slutten av århundredet. De lukkede grøftene ble lagt ned enten med sten eller trematerialer. Osp ble ansett som det beste treslaget til det bruk, for den råtner ikke så fort som de andre. Nu for tiden brukes mest teglstensrør, men i myr brukes ofte trematerialer ennå.

Vanning av eng har visst aldri vært brukt her i bygda.

5. Gjødsling.

Om gjødsling og forbedring av engene var det i eldre tider nesten ikke tale her som de fleste andre steder i landet. Det var bare de engstykkene som lå inntil uthusene som fikk litt gjødsel ved tilsig fra tunet og gjødselhaugene. Det var først omkring begynnelsen av forrige århundre at bøndene tok til å så grasfrø i åkeren, så enga i de følgende år kunne nyte godt av den gjødsel som ble igjen når kornet var høstet av. Men på mange gårder ble ikke metoden vanlig før omkring midten av århundredet.

6. Som nevnt foran, ble høvet fra hevdene kalt hevdehøy eller hevdefør, men jeg tror ikke at det var noe vanlig navn.

7. Det er tydelig å se at en ned igjennom tidene har søkt så vidt mulig å sette husene og særlig

2862

2862

3

uthusene-på en bakke, så den flytende gjødsla kunne sige nedover de nærmest liggende voller. Ofte ble det fra gjødselhaugene gråvd renner til overrisling av et større område. Det vanlige navnet på dette siget var gjødselseiget.

De engstykkene som ble gjødslet på den måten, ble, som før nevnt, gjerne kalt hevder.

Det er nok mulig at det ble lagt vinn på å legge åkrene i bakker og på hauger, så det nedenfor liggende engstykke kunne få godt av tilsiget. Men på de fleste gårdene her i bygda hadde det nok lite å si, da lendet er nokså flatt nesten overalt.

8. Det er lite sannsynlig at enga her i bygda ble gjødslet i eldre tider. Det finnes iallfall ikke noen tradisjon om det.

9. Det hendte nok av og til at enga ble brukt til beite- og da særlig om høsten. Om våren derimot forekom det ytterst sjelden. At enga på den måten ble tilført en del gjødsel, tenkte de fleste bønder mindre på. Den viktigste grunnen var nok skorten på fôr til inneforingen. Utslåttene var først og fremst skogsmyrene, og disse lå jo åpne for beiting til enhver tid.

Nu er det å merke at det også i eldre tider ofte ble vekslet mellom eng og beite. Det var især brukt i utkanten av innmarken. På den måten fikk jorda nyte godt av sommergjødsla. Unntatt herfra var de såkalte hevder, for disse ble så vidt mulig ikke beitet. Denne vekslingen mellom eng og beite er jo vanlig den dag i dag.

De fleste bønder hadde nok gjort den erfaring at beiting av enga var skadelig, og da særlig om våren. Noen skilnad på de engstykkene som ble brukt til beite om høsten eller om våren, var det visst ikke på de fleste gårder. En søkte så mye som mulig å unngå beiting av eng.

10. Beiting av eng forekommer framleis i dårlige forår. Det er da om å gjøre å la dyra beite så lenge som mulig for å spare på vinterfôret. De engstykkene som skal pløyes opp om høsten eller om våren, blir nesten alltid brukt til beite. Men ellers søker en så vidt mulig å unngå beiting av eng i likhet med eldre tider.

11. Det har vært vanlig å jamne utover den gjødsla som dyra har lagt etter seg på beitet. Det gjaldt den del av beitet som hørte til innmarken. I utmarken kunne det selvfølgelig ikke bli gjort. Det ble i regelen gjort om våren, men det var nok noen som gjorde det om høsten også, da de mente at gjødsla på den måten fikk bedre anledning til å blande seg med jorda.

Arbeidet ble utført med en kasserive. Den er et redskap som består av et hode av tre med et langt skaft. Hodet er forsynt med 6-8 flattrykkte jerntinder. Møkkrukene ble rakt utover, og klumpene ble slått i stykker med rivehodet.

Kasseriven ble også brukt til annet arbeid,

4
til potethypping, til å kare gjødsla av lasset når det skulle fordeles i mindre hauger bortover åkeren.

12. På de fleste gårder var det vanlig å la krøttera overnatte i et særskilt sommerfjøs-kvi som det kalles her i bygda. (Kvi er her intetkjønn). Sommerfjøset var i regelen bygd i utmarken-i hamnehagen-så nær gårdens øvrige hus som mulig, forat veien dit ikke skulle bli for lang og transporten av mjølka for tungvint. Men på enkelte gårder kunne sommerfjøset av forskjellige grunner ligge nokså langt fra de øvrige hus. Hamnehagen kunne også være delt opp slik at det kanskje ble nødvendig med to sommerfjøs. Hver av delene ble da i løpet av sommeren brukt vekselvis.

Sommerfjøset hadde i regelen ikke tregolv og båser, og dyra gikk løse innenfor veggene. Den samme ordningen hadde en også på seteren. Gjødsla ble måkt ut gjennom en glugg i veggen eller gjennom døra. Det var vanlig å legge et lag med jord på golvet, og på den måten ble det mye gjødsel i sommerfjøset. Den ble brukt som gårdens øvrige gjødsel.

På setrene ble det i den siste tida før de ble nedlagt, ryddet en del jord omkring husveggene. Den ble brukt til åker, hvor den oppsamlede gjødsla fikk anvendelse. Gjødslingen ble før det meste foretatt om høsten før en flyttet heim med dyra.

I løpet av de siste tretti-firti årene har bruken av sommerfjøs stadig gått tilbake. Det står enda noen sommerfjøs her i bygda, men de nyttes ikke lenger.

13. Det er sannsynlig at det i eldre tider var vanlig å stenge krøttera inne i et fjøs om natta i den tida de gikk på beite-ikke i en innhegning. Innhegningen var jo også et dårligere vern mot rovdyra enn fjøset. Siden bjørnen og ulven forsvant herfra i midten av forrige århundre, har en på mange gårder latt ungdyra gå ute om natta, mens mjølkekuene er blitt innestengt.

Grindgang eller kviing.

14. Så vidt jeg vet, har flyttbare innhegninger aldri vært brukt her i bygda.

Foran fjøset var det i regelen en fast innhegnet plass, hvor mjølkekuene ble drevet inn når de skulle mjølkes. Men på beitet fikk de gå fritt omkring mellom de faste gjerdene. Disse gjerdene var forresten heller ikke faste overalt. De ble flyttet år om annet etter som deler av innmarken ble lagt til beitet eller omvendt. Men ofte var det ikke noe gjerde mellom innmarken og hamnehagen, så buskaper måtte gjetes. På mange gårder var en stor del av hamnehagen skogsmark, og da var det ofte nødvendig å gjete for så vidt mulig å verne husdyra mot rovdyra. Likedan var det på seteren.

15. -----

16. Da husdyra i regelen var innestengt i fjøset om natta, var det ikke nødvendig med noe særskilt vakthold. Det hendte nok en sjelden gang at bjørnen brøt seg inn i sommerfjøset og hentet seg et dyr, men det var ikke ofte det gikk på.

17. -----

18. Sauehytter uten golv som som sto på hjul, er ukjent her i bygda. På de fleste gårdar var det før i tida og er det ennu et særskilt sauebeite-sauetre som det kalles her med en hytte, hvor sauene ble stengt inne om natta.

19. Med samme tyding som kvi brukes her ikke noen av de ordene som Ivar Aasen fører opp i ordboka si. Som nevnt ovenfor brukes ordet sauetre(de) om sauebeite, hvis dette er et mindre inngjerdet jordstykke. Det har nok forekommet på enkelte gårdar at et engstykke eller en åker som lå atmed et kvi har fått navnet kvienga eller kviåkeren.

20. Det er nu omkring hundre år sida setrene ble nedlagt her i Rakkestad. Da bjørn og ulv forsvant fra skogen, ble det også snart slutt med seterbruket. Rundt husene var det på enkelte setrer ryddet litt jord, som ble brukt til åker og eng, men det var så lite at det ikke monnet noe større som tillegg til vinterforet. Gjødsla som ble samlet opp i sommerens løp, ble brukt på dette jordstykket. I den siste tida var det vanlig å sette poteter på seteren. Noe særskilt navn på dette jordstykket mellom seterhusene har jeg ikke hørt. Ordet støl er ikke brukt her.

21. Hvis enga noen gang ble gjødslet, ble det gjort med husdyrgjødsel.